

Entrevista a Albert Bastardas

Emili BOIX-FUSTER

Societat Catalana de Sociolingüística

Albert Bastardas té una llarga trajectòria, des del 1987, en la docència universitària de la sociolingüística. Aquest 2018 es jubila de la Universitat de Barcelona i deixa multitud d'idees, de conceptes i de projectes en la nostra disciplina. Aquesta breu entrevista intenta reflectir una part de la seva obra, molt més ambiciosa i explicativa.

Per què i com has arribat a ser sociolingüista?

Des de jove ja vaig sentir l'impuls de treballar per la llengua i pel país. Em vaig apuntar a cursos de català, vaig treure'm el títol de professor de la Junta Assessora per als Estudis de Català (JAEC), vaig participar en associacions, vaig promocionar el Congrés de Cultura Catalana (CCC), vam fundar la Delegació d'Ensenyament Català d'Òmnium Cultural a Vilafranca, vaig fer reciclatge de mestres i funcionaris, etc. I d'aquest activisme vaig passar a tenir interès pel món acadèmic, i ja vaig tenir clar de seguida que la meva opció fora la sociolingüística. Creia, i crec, que donades les circumstàncies en què vivia, i viu, el català, el que és prioritari és la perspectiva sociolingüística, la que ens permet veure els fenòmens en conjunt, els contextos fonamentals, que, al capdavall, són els que determinen l'evolució de les coses.

Quina ha estat la teva formació com a sociolingüista? Quins mestres has tingut?

Després d'estudiar tres anys a l'Autònoma vaig passar a la Universitat de Barcelona, i allí, sobretot, vaig anar a les classes de Lluís V. Aracil, a qui ja coneixia pels seus textos i perquè l'havia portat a Vilafranca a fer alguna conferència. Joan Martí també em va ajudar en la tesina. Després vaig marxar un any als Estats Units, i allà vaig tenir també formació en antropologia lingüística, sociologia i psicologia social. Finalment, per fer el doctorat, vaig tenir la sort de poder anar a la Universitat de Laval, al Quebec, sota la direcció del professor William F. Mackey. Allà vaig aprofitar-me dels avantatges intel·lectuals de ser al Centre International de Recherche sur le Bilinguisme (CIRB), i al Quebec, i al Canadà, amb totes les aportacions interessants derivades de la seva experiència en el contacte de llengües i en la política lingüística.

Quins autors t'han influït més? Podries, com diu Coromines, «avoir rencontré un maître qui pût d'un geste lui indiquer la grand route»?

El primer gran «influenciador», si es pot dir així, va ser Lluís V. Aracil. En vaig ex-treure una petita part del seu gran coneixement —a través de les seves classes i dels

seus textos— i, sobretot, la seva visió interdisciplinària i històrica dels fenòmens socioculturals. El seu coneixement d'autors internacionals ben diversos i de totes les èpoques —que sentíem per primera vegada— era extraordinari, i contagiava entusiasme per la creació intel·lectual des d'una visió crítica. El professor Mackey, que em va acollir al Quebec, va ser també per a mi una figura de referència. Els seus treballs sobre el comportament lingüístic i les polítiques lingüístiques i la seva perspectiva de l'ecologia dels contactes lingüístics van acabar de marcar les meves línies de recerca posteriors.

Després, vaig iniciar més pel meu compte l'exploració d'altres autors, no necessàriament provinents de la sociolingüística estricta, amb l'esperança que ens podrien ajudar a fer avançar el nostre camp si coneixíem què s'estava coent en d'altres. Va ser així com vaig entrar en contacte amb les obres de Gregory Bateson —del qual crec que ja ens havia parlat Lluís V. Aracil— i de Pierre Bourdieu. En especial, però, em van resultar entusiasmadores les aportacions dels físics Fritjof Capra i David Bohm, del pensador francès Edgar Morin i del sociòleg judeoalemany Norbert Elias. Amb ells he anat recorrent força anys de la meva tasca acadèmica i m'han servit per intentar fer avançar la comprensió més ecològica i holística dels fenòmens sociolingüístics, que no deixen de ser simplement una part dels fenòmens psicosocioculturals humans.

També, amb l'adopció de la perspectiva ecològica, m'han acompanyat les obres de Ramon Margalef i de Timothy Allen. Paral·lelament, he continuat aprofundint en les aportacions d'Elias, Capra i Morin, que no he deixat mai de llegir i que m'han inspirat en el desenvolupament de la perspectiva de la complexitat o complexica.

Coneixes molt bé les experiències quebequeses i canadenques en política lingüística. Què en podem aprendre?

El que primer en podem aprendre és la possibilitat que hi ha de viure junts, en una mateixa organització estatal, diferents col·lectius de llengües diferents. Això demana, sobretot, una actitud respectuosa per part de les majories envers els grups menors. El Canadà sembla haver resolt això força adequadament basant-se en una distribució del poder polític en diferents nivells, que fa alhora que els grups diferenciats disposin d'un alt grau d'autogovern interior i que participin activament en la conformació de la voluntat del nivell federal comú. En el pla lingüístic, el reconeixement igualitari de les dues grans llengües —anglès i francès— en l'àmbit federal i la cultura prevalent ara de protecció de la diversitat lingüística asseguren que les poblacions no majoritàries puguin sentir-se reconegudes i acceptades, fet que contribueix a la seva satisfacció i a la seva lleialtat al conjunt resultant.

Pel que fa a les experiències quebequeses, són igualment interessants perquè, de fet, han estat com una referència per a la situació catalana. Algunes de les coses que s'han fet aquí s'hi han inspirat, això sí, convenientment adaptades, ja que les situacions no són estrictament idèntiques i, per exemple, els volums demolingüístics són diferents. També és diferent la distància estructural entre els dos idiomes més grans en presència. Del Quebec, però, n'extraïem la seva fonamentació democràtica de la legitimitat de la defensa de la llengua pròpia, l'important impuls de les institucions go-

vernamentals per als canvis en els usos lingüístics de les organitzacions i, alhora, la combinació de tot això amb el respecte als drets dels altres grups lingüístics presents. Les contribucions, doncs, tant teòriques com pràctiques, tant dels quebequesos com del Canadà en conjunt, són de primera línia en la concepció i resolució de la conflictivitat que pot sorgir en el contacte de col·lectius humans de llengua inicial diferent.

Quines altres experiències internacionals en política lingüística poden ajudar a il·luminar les polítiques lingüístiques dels països de llengua catalana?

Pel que fa a l'organització dels estats multilingües, òbviament tenim les experiències suïsses i belgues, que ens són més properes. Tot i que cal tornar a remarcar que els casos no són mai idèntics, ens donen principis inspiradors per a una organització del reconeixement de la diversitat lingüística en els plans estatal i subestatal. Però les diferències en les dinàmiques històriques i en la distribució geodemolingüística demanen molt probablement que el cas català o els casos catalans hagin de tenir solucions específiques i singulars, cosa que ens demana més imaginació i assaig i error en les polítiques i regulacions que calgui establir en l'àrea catalanòfona. De cap manera podem simplement imitar de manera acrítica.

Altres casos —el Quebec, com ja he dit, Finlàndia, Israel...— també ens poden resultar inspiradors per a segons quins àmbits, però em fa l'efecte que ens ho haurem de resoldre bastant nosaltres mateixos. Aquesta singularitat catalana de formar part d'un estat en el qual tenim una posició menor, de viure barrejats amb una població que té com a llengua inicial la predominant a l'Estat, però alhora ser una comunitat lingüística mitjana a escala europea, capaç de ser sostenible, en fa un cas ben especial. Hem d'aprendre tot el que puguem d'altres experiències, però probablement cap no serà aplicable directament a la nostra situació.

Quin balanç fas de la pràctica i de la recerca sobre la política lingüística als òrgans centrals espanyols?

Pel que fa a la pràctica, és obvi que en el cas espanyol el pla «federal» comú no presenta un grau de reconeixement adequat de la diversitat lingüística que abraça. L'atenció que es dona a les llengües no castellanés és força inadequada, no només en el pla institucional sinó també individualment. Mentre que a Suïssa es reconeix fins i tot el dret dels ciutadans de llengua romanxa —un nombre molt petit— d'adreçar-se i ser atesos en el seu idioma per part de l'Administració federal comuna, a Espanya això no és així ni en el cas de llengües com el català, que té més parlants que altres llengües mitjanes europees. Hi ha alguns usos de les altres llengües no castellanés sobretot en webs d'alguns dels ministeris, i per fer la declaració de la renda, però certament la situació és en general poc satisfactòria. I cal dir que el reconeixement, el fet que sàpigues que el teu estat t'accepta i et reconeix, és el fonament de l'acceptació d'institucions comunes i d'una bona convivència.

Pel que fa a la recerca, n'hi ha més aviat poca. Això es deu probablement al desinterès per les altres llengües per part de la comunitat lingüística dominant, presonera d'una ideologia antiga que tendeix a menysprear la diversitat lingüística i a creure il-

legítim o inconvenient l'ús de les diverses llengües en les institucions estatals comunes. Això sembla que, en gran part, es trasllada també a les instàncies acadèmiques i governamentals, que promouen poc l'estudi d'aquestes problemàtiques i la recerca de solucions alternatives més satisfactòries.

Vas introduir, en els anys vuitanta, la distinció entre comunicacions institucionalitzades i personalitzades tot suggerint que les primeres influïrien en les segones. Fins a quin punt s'ha complert aquesta hipòtesi?

Sí, la distinció la prenc del quebequès Jean-Claude Corbeil, i és important. Durant molt de temps hi ha hagut aquí la discussió de si el català reculava o avançava. Si miràvem les comunicacions de les institucions, sobretot oficials, durant molts anys havíem de convenir que avançava, però si ens fixàvem en el pla dels usos interpersonals, podíem tenir la impressió que l'ús del català no avançava pas tant i que, fins i tot, podria estar reculant. Per això la distinció conceptual és oportuna, perquè cada un d'aquests nivells comunicatius és parcialment independent de l'altre. Mentre que els usos més institucionalitzats depenen de les decisions dels òrgans polítics —en el cas dels oficials— o de les direccions de les empreses o organitzacions privades —en el cas dels no oficials—, en les funcions més interpersonals viscudes com a privades les decisions depenen més dels individus com a tals i, en gran part, dels hàbits i costums intergrupals socialment instaurats. Dit això, és ben certa la possibilitat que els usos lingüístics de les comunicacions institucionalitzades puguin anar influint en els de les individualitzades. Però no serà una influència automàtica i immediata, ja que les rutines comunicatives establertes socialment tendiran a subsistir —tenen una mena de «vida pròpia», com diuen els sociòlegs— i caldrà esperar a la socialització dels nous individus que vagin naixent perquè aquests practiquin nous comportaments en les seves interaccions personals —si és que es donen les condicions adequades.

Aquestes condicions poden ser diferents segons els casos. No és igual, per exemple, el cas d'individus que han migrat a un país on hi ha una única llengua oficial i pública, que és totalment preminent, i on la població és majoritàriament homogènia des del punt de vista lingüístic, i no coneix gens la llengua dels desplaçats, que el d'una situació ben diferent com la catalana. En aquest cas, la població receptora entén i parla molt satisfactòriament la llengua dels immigrants hispanòfons, que arriben demolingüísticament fins i tot a superar la població d'origen autòcton, i veuen com el seu codi és enormement usat en una gran quantitat de funcions públiques —canals de televisió, emissores de ràdio, cinema, jocs i ordinadors, publicitat, revistes, càrrecs estatals, etc. Aquest context no pot exercir de cap manera les mateixes pressions que en la primera tipologia de situacions de què he parlat. En aquesta situació, la bilingüïtzació de la població que no té el català com a llengua inicial dependrà més aviat de les xarxes interpersonals amb què estigui en contacte i, sobretot, de l'escolarització, en el cas de les noves generacions. I en aquest darrer cas, tampoc l'escola pot garantir que, en un medi on la població majoritària sigui d'origen no catalanòfon, aquests nous individus puguin decidir d'usar habitualment el català en les seves interaccions personals i en els usos no formals.

Has proposat micropolítiques lingüístiques? Quines i en quins àmbits?

Hi he pensat sobretot en els àmbits escolars. Resulta que tenim un sistema educatiu que té com a llengua vehicular majoritària —sobretot a primària— el català, però alhora es constata que la llengua més utilitzada en les interaccions personals és el castellà. Això, és clar, canvia segons les zones i, sobretot, segons les seves composicions demolingüístiques. Al començament del procés de normalització lingüística predominava la idea que, si el català era prevalent a l'escola, la gran majoria de persones que no el tenien com a llengua inicial l'usarien quotidianament en les seves relacions interpersonals. Això no sembla haver-se confirmat de manera general, ja que la composició actual de la població de Catalunya —i la dels altres territoris catalanòfons— és ja molt diferent de la de la primera meitat del segle xx, per exemple, i molts individus tendeixen a parlar en castellà en els seus barris de residència i en les escoles, ja que són clarament la majoria i senten, doncs, poca pressió contextual per canviar de llengua. Aquest no ús del català en la interacció quotidiana —en especial a les àrees metropolitanes i els barris perifèrics de moltes poblacions— fa que la pràctica interpersonal d'una llengua, la que permet dominar-la amb fluïdesa i espontaneïtat, costi força més de desenvolupar-se en aquests àmbits. Alhora, la tendència encara força prevalent de bona part de la població de llengua inicial catalana d'adaptar-se al castellà de l'interlocutor deixa aquest interlocutor sense pressió per usar la seva llengua segona, i es reforça la inseguretat col·loquial de l'ús del català.

És per això que proposo, des de fa anys, la necessitat de tenir «micropolítiques» en el sentit de fer atenció als processos que tenen lloc en aquest pla interpersonal i d'assajar dinàmiques de promoció del seu ús interpersonal als centres educatius, ja que, en molts casos, són els únics espais on podrà realitzar-se aquesta pràctica conversacional. Cal imaginació i experimentació, cal aprofitar també totes les experiències que ja s'han dut a terme en alguns centres i arribar a identificar les millors estratègies per facilitar aquesta col·loquialització de les competències orals. I això molt probablement no es pot aconseguir simplement amb més hores de llengua vehicular per part dels mestres i professors. Calen accions específiques i cal una conscienciació de l'alumnat mateix sobre aquest fet i sobre el valor de mantenir viva la diversitat lingüística. Ells n'han de ser els motors. La Conselleria d'Educació i la Direcció General de Política Lingüística tenen aquí una gran responsabilitat. I des de les universitats, des de fa anys, estem disposats a ajudar-hi en la mesura de les nostres possibilitats.

Alhora has innovat molt en la teorització dels usos lingüístics. Què poden aportar-hi les teories de la complexitat?

Hi aporten una visió que és continuadora i eixampladora de la perspectiva ecològica, que la sociolingüística —especialment la catalana— ja ha tingut des dels seus inicis. L'aproximació ecològica ja ens feia tenir molt en compte el *context*, és a dir, l'ecosistema sociocultural en què s'insereix la llengua, i com aquesta hi influeix i, alhora, en rep les influències. La part és en el tot que és en la part, com diria Edgar Morin. La perspectiva de la complexitat o complèxica —com jo proposo d'anomenar-la— aporta conceptualitzacions que ens poden ajudar encara més en la comprensió dels com-

portaments lingüístics dels humans. Ara que parlàvem dels comportaments lingüístics dels alumnes dels centres escolars, és perfectament pertinent, per exemple, de mirar aquest fenomen des del punt de vista de l'autoorganització i l'emergència. En el moment inicial dels encontres escolars cap —o molt pocs individus que potser ja es coneixien prèviament— té establerta la llengua de relació amb els seus companys. Això es veu més bé en una aula de composició demolingüística mixta i després d'uns anys de contacte amb el català, per via dels mestres: com haig de parlar amb el company del costat, en català o en castellà? Si, pel que sigui, el primer interlocutor parla en castellà i l'altre hi respon, hi ha moltes possibilitats —si aquest comportament es va repetint— que l'ús d'aquesta llengua, entre individus amb molta o força competència en català, ja es fixi i que utilitzin el castellà en les interaccions que tinguin al llarg de tot el seu pas pel centre escolar, i després en la vida social si continuen en relació. Això és un cas d'autoorganització. Ningú no diu explícitament el que s'ha de fer, però els individus han d'adoptar un comportament i aquest pot quedar ja consagrat —per la força de l'hàbit i la rutinització automatitzada i subconscient— durant molt de temps o per sempre. Per això podem parlar del comportament lingüístic com a «emergent», ja que es tracta d'un fenomen en què intervenen diversos factors previs —demolingüística de barri i de l'escola, usos lingüístics públics i mediàtics, aspectes identitaris, representacions de les llengües, etc.— i que es manifesta com si tingués vida pròpia. Diferents elements anteriors produeixen un resultat nou, el *llenguar*.

La complexa incorpora, per tant, una visió alhora holística i de conjunt, amb consciència de les parts i dels mecanismes constitutius del fenomen. I una vegada un comportament, una emergència, s'instaura, retroactua sobre els comportaments (inter)individuals, i contribueix al seu manteniment, els constreny. Allò que creem influeix en els creadors. Nosaltres creem les normes socials que ens determinen. És la causació circular i retroactiva.

La perspectiva de la complexitat ens permet, doncs, poder tractar alhora els fets des d'una mirada de dalt a baix i alhora de baix a dalt. Certament ens fa més fàcil explicar els fenòmens que es produeixen per la interacció de les unitats individuals i alhora ens permet interrelacionar-les amb les pressions del context *macro* en què viuen. L'organització politicoideològica en què els individus es mouen, la distribució del poder econòmic, el sistema mediàtic, els volums demolingüístics, els efectes de l'evolució històrica prèvia..., tot ha de ser pres en compte, i d'una manera dinàmica i evolutiva, si volem entendre els processos sociolingüístics. Igual com la multidimensionalitat humana, que ens porta als plans biològics, cognitius i emotius, que poden tenir una gran importància en la determinació de les conductes. La complexa ens permet i ens demana aquesta integració, que ens permet entendre molt millor l'estabilitat i el canvi socioculturals.

Què falta a la sociolingüística catalana, tant organitzativament com empíricament i teòricament?

Contestaré aquesta pregunta entenent «sociolingüística catalana» com la que se centra sobretot en els fenòmens que ocorren en l'àrea catalanòfona. Des d'aquest punt de

vista, potser el que més em dol és la manca d'organització col·lectiva per aprofitar els recursos de què disposem, que certament són limitats. Donada la mida del nostre país hauria estat possible de pensar la recerca sociolingüística sobre l'àrea catalanòfona com un gran macroprojecte subdividit en diverses grans preguntes que els distints departaments universitaris o de recerca s'encarregarien de respondre, de manera coordinada i integrada. Això potser hauria estat possible si s'hagués creat la institució per a l'ús del català que ja fa molts anys va proposar Lluís V. Aracil o bé el que havíem anomenat IRPLUS (Institut de Recerca en Plurilingüisme Social), que va estar a punt de ser creat durant el govern tripartit a Catalunya, però que finalment també va quedar estroncat. Com que ningú ha fet aquesta divisió de feines, cada investigador o grup treballa sobre el que creu més interessant —òbviament—, però podríem ser més productius si, a més, hi hagués aquest repartiment coordinat d'èmfasi de temes de recerca. Com es reconeix avui, el que els humans tenim és una «intel·ligència distribuïda», és a dir, sabem moltes coses junts, però ningú individualment ho sap tot. Sense un ens director o orientador podem tenir recerques duplicades sobre determinats temes i, en canvi, buits importants o només recerques superficials sobre d'altres que demanarien més aprofundiment.

També potser li falta a la sociolingüística catalana activitat experimental. Tenim una sociolingüística o bé teòrica o bé empírica —quantitativa o qualitativa—, però, en relació sobretot amb el canvi de comportaments lingüístics favorables al català, per exemple, hem fet poca recerca experimental. Hem intentat comprendre què passa entre els individus en diferents àmbits, però hem assajat i avaluat intervencions molt menys. Em ve ara al cap la noció de *nudge*, d'empenteta, que usa, entre d'altres, el Premi Nobel Richard Thaler, que ve a dir que molts comportaments es poden orientar simplement a base de petits estímuls o accions, els quals poden causar decisions que, d'una altra manera, els individus no haurien pres. No es tracta d'imposicions sinó de crear les condicions contextuais necessàries a fi que els individus, d'una forma natural, emprenguin un curs d'acció determinat, sense sentir-se forçats ni dirigits. Això, en el cas dels usos interpersonals del català, pot ser important. Hi ha més competència que ús, i són inèrcies que amb les «micropolítiques» que dic jo, potser es podrien canviar, si més no, en algun grau i en determinats contextos. En això hauríem d'avançar molt més.

Relacionat amb aquest aspecte també penso que hi ha hagut poca col·laboració entre els organismes de política lingüística i la sociolingüística universitària. Ja fa molts anys, Maite Turell —tristament desapareguda— em deia que se sentia desaproveitada. I crec que no fora només ella la que diria això. La majoria dels sociolingüistes de l'àrea catalanòfona tenim una preocupació «natural» per la salut de la llengua històrica del territori, i sovint hem tingut més ganes de col·laborar amb les administracions que no pas hem estat sol·licitats per fer-ho. Recordo que una vegada li vaig preguntar a un dels consellers de Cultura qui i on es «pensaven» les polítiques lingüístiques, i la resposta va ser que ben bé no ho sabia. Perquè —això ho dic jo— una cosa és dur a terme activitats i campanyes d'estímul de l'ús del català, i l'altra, contemplar el país en conjunt, veure'n la complexitat i dimensionalitat, els discursos i les representacions prevalents, les conflictivitats i els interessos, les emocions en joc, i traçar les millors estratègies per

a la consolidació sostenible. I això, en una situació com la nostra, no és fàcil, i com més gent siguem a pensar-ho molt millor. En la complicada situació catalana són necessàries —críticament i propositivament— totes les forces intel·lectuals.

Tot això també es relaciona, certament, amb la necessitat de recursos que han de ser dedicats a la formació de nous sociolingüistes i també de la resta de perfils d'altres camps necessaris per dur a terme correctament totes les tasques d'un procés de normalització lingüística en una situació com la nostra —en el dret, en la sociologia, en la politologia, etc. Ara mateix no podem establir nous investigadors perquè a les universitats no hi ha places ni tampoc disposem de centres de recerca adequats. De manera que tota aquesta força existent es desaprofita i no s'assegura de cap manera el relleu generacional necessari. És realment lamentable. En una complicació creixent de la situació sociolingüística del país, els recursos disminueixen i els investigadors preparats no s'hi poden dedicar.

Pel que fa al pla més directament relacionat amb la política lingüística i les intervencions que se'n deriven, el que cal és desenvolupar molt més l'avaluació de les seves dinàmiques i els resultats d'aquestes. Només si avaluem críticament les polítiques i els seus efectes —volguts i no volguts— podrem aprendre a extreure'n el màxim profit i a evitar conseqüències negatives no previstes.

Quin balanç fas de la docència universitària en sociolingüística?

Un fet que caracteritza la docència de la sociolingüística a les universitats és que arreu és una disciplina perifèrica. En les filologies és una cosa de més a més, que no és el centre del «codi» que s'estudia, i en les sociologies, és una cosa encara més estranya, ja que no s'entén per què els sociòlegs s'haurien de preocupar d'una cosa que correspon als lingüistes. Ja no parlem també en les facultats de dret, on el dret lingüístic és una cosa raríssima. En les de ciències polítiques potser és una mica millor, perquè hi ha determinats professors que hi han estat interessats. Però, òbviament, tampoc no n'és el centre. De fet, no és el centre enlloc. I això és més aviat perquè el que anomenem *sociolingüística* és, de fet, una interdisciplina o un camp interdisciplinari. I en el nostre món acadèmic contemporani el que predomina encara és una organització per disciplines, separades i sovint, fins i tot, incomunicades. En altres països això ja ho han vist —em refereixo al conjunt de les ciències socioculturals— i ja s'han creat estructures comunes i integrades per tal d'evitar els efectes negatius d'aquest trossejament acadèmic de l'experiència humana. Ja hi ha institucions i plataformes interdisciplinàries, amb enfocaments més holístics i complexos, que cerquen la comprensió aprofundida de fenòmens que estan íntimament relacionats, però que són tractats des de departaments distints i separats en el món acadèmic tradicional.

Caldria, doncs, avançar cap a aquest camí de més col·laboració transdepartamental i transdisciplinària, i crear postgraus i màsters dedicats a les òptiques sociolingüístiques. Aquests també podrien incloure —o haurien de fer-ho— els aspectes pragmàtics, comunicatius i discursius en general, àmbits que són molt propers a la sociolingüística i que contribueixen a la comprensió dels fenòmens cognitivocomunicatius humans.